

СУЧАСНА УКРАЇНЬКА ДИПЛОМАТІЯ

Андрій Кудряченко

ГЕОПОЛІТИЧНІ ДИЛЕМИ СУЧАСНОЇ УКРАЇНИ

Народився 8 лютого 1954 р. у с. Бирзуловому Новомиргородського району на Кіровоградщині. Закінчив 1978 р. з відзнакою історичний факультет Вищої комсомольської школи при ЦК ВЛКСМ у Москві, докторантуру Інституту світової економіки та міжнародних відносин НАН України в Києві 1994 р. Кандидатську дисертацію захистив у січні 1987 р., докторську — в січні 1995 р.

Працював у 1978—1987 рр. на комсомольській роботі, у 1987—1996 рр. — у системі Національної академії наук України — науковим, старшим науковим співробітником у Відділі наукової інформації із суспільних наук, провідним науковим співробітником Інституту світової економіки та міжнародних відносин. У 1996—1997 рр. — в апараті Адміністрації Президента України — головним консультантом Управління внутрішньої політики. У 1997—2000 рр. — на дипломатичній роботі — радник-посланник Посольства України у Федеративній Республіці Німеччині. У 2000—2004 рр. — директор Інституту соціальних наук та міжнародних відносин Міжрегіональної академії управління персоналом, завідувач кафедри історії філософії та культурології. З вересня 2004 р. — декан факультету підвищення кваліфікації Інституту підготовки кадрів державної служби зайнятості України. Має понад 200 наукових праць з проблем повоенного облаштування Європи, зокрема Німеччини, України, з питань політичних перетворень в нашій державі за доби незалежного сходження. Автор і співавтор кількох монографій, в їх числі «Європейська політика Федеративної Республіки Німеччини у 1970—1990 рр.», «Порівняльний аналіз політичних структур України і Австрії», «Політична система сучасної України», «Україна в сучасному геополітичному просторі: теоретичний і прикладний аспекти», «Глобальні трансформації і безпека розвитку», а також є співавтором підручників для студентів вузів, рекомендованих МОН України: «Політологія» — 1998 і 2001 рр., «Геополітика» — 2004 р. і «Політична історія України ХХ століття» — передана до видавництва. Публікувався в Австрії, Греції, Німеччині, Польщі та Росії. Нагороджений у 2004 році знаком Міністерства освіти і науки «Відмінник освіти України».

Українська державність сучасної історичної доби проходить не одне випробування на міцність та життєздатність. Імперативом часу стало й завдання щодо визначення держави як суб'єкта геополітики. Процеси глобалізації та інтенсифікації світогосподарських зносин вимагають ретельного аналізу проблем, з якими зіткнулася в цей час наша країна, а також спонукають до з'ясування досягнень і втрат, пов'язаних з варіантами розв'язання практичних завдань на шляху утвердження молодій держави в системі міжнародних координат.

Цілком зрозуміло, що для успішного сходження у світовому співтоваристві, Україна, як незалежна держава, має усвідомити себе в широкому геополітичному контексті, врахувати провідні тенденції розвитку цивілізації та розробити відповідну стратегію досягнення бажаного власного становища у світі.

На період досягнення Україною незалежності докорінно змінилася геополітична ситуація на європейському континенті та у світі в цілому. Так, зазнала змін система силових координат повоєнного періоду розвитку: розпалися Організація Варшавського Договору та його союзерен, Радянський Союз. Мирним шляхом і за згоди держав-переможниць та безпосередніх сусідів об'єдналася Німеччина. Захід загалом переміг у холодній війні зі Сходом. Таким чином восторжествувала атлантична стратегія, а морська (над)держава взяла гору над суходолом євразійського континенту.

В результаті цих змін сталися зрушення глобального характеру, де окрім всього іншого з'явилася ціла низка суверенних держав, що входили до силового поля, яке уособлювала Москва. Серед цих нових держав постала й Україна. За своїми геополітичними складовими вона вигідно відрізнялася від більшості нових країн. На європейському континенті наша держава за територію посідає друге місце (перше – Росія), а за чисельністю населення – шосте – після Росії, Німеччини, Італії, Великої Британії та Франції. Україна має поліетнічний склад населення. Тут живе 134 нації та народності, провідними серед яких є українці та росіяни. У нас, як відомо, знаходиться географічний центр Європи.

За цілим рядом формальних ознак Україна перебувала в першому ряду країн світової спільноти. Щоправда, без врахування інших, якісних показників, таких як рівень стійкого розвитку, динаміки соціально-економічного зростання, наявності

потужних інститутів громадянського суспільства, ступеня утвердження демократії.

Замислюючись над пройденим шляхом нашої держави, постають закономірні питання: чи вірно розпорядилася вона наявними складовими свого геополітичного становища, чи адекватна була і є відповідь на сучасні виклики, що вдалося досягти і якою ціною для утвердження на політичному ландшафті континенту? Звичайно, відповідь на ці запитання пов'язана й зі з'ясуванням причин втрат, упущень, а то й здачі потенційних позицій на шляху геополітичного сходження.

Нині є всі підстави визнати, що наша держава, на жаль, не спромоглася раціонально розпорядитися багатьма складовими свого військового, економічного, людського потенціалу, а також перевагами географічного положення. Скажімо, зберігши хоча б певною мірою причетність до держав «ядерного клубу», Україна змогла б не лише формально належати до країн, які визначають систему воєнно-стратегічної рівноваги континенту і світу, а й досить потужно впливати на перебіг подій як у близькому оточенні, так і в глобальних вимірах.

Навіть номінальна належність до «ядерних держав» уможлилювала б становище, коли голос України був би завжди почутим, а з її позицією рахувалися б практично всі країни світової спільноти. Багатовікова історія нашого, як і всіх інших народів, однозначно засвідчує — найсуттєвішою підвалиною розбудови взаємовідносин була, є і ще довго лишатиметься сила держави, в тому числі й воєнна. Певно, варто наголосити, що навіть серед незаангажованих проукраїнськи американських дослідників були такі, які активно обстоювали доцільність збереження Україною ядерного статусу. На користь цього вони висували аргументи щодо необхідності рівноваги й багатоплюсності континенту, підкреслювали, що ядерний статус Києва справляв би стримуючий вплив на позицію Москви та столиць інших держав.

Україна, як тепер досить рельєфно з'ясовується, втратила у дев'яностих роках істотні складові свого геополітичного та геостратегічного становища. За нашим баченням, тогочасна владна, а скоріш літераторська еліта, котра домінувала своїм популізмом, не досягнула діалектики процесу геополітичного сходження незалежної держави. Обстоювання тих чи інших засад внутрішньої й зовнішньої політики за умов належності Ук-

раїни до такого геополітичного формування, яким був навіть ослаблений Радянський Союз, – це одна справа. Тут мали місце одні аргументи і пріоритети. Але після розвалу СРСР, тобто в роки навіть легко здобутої незалежності, вони мали б бути дещо іншими. Адже формувалося нове, значно відмінне від попереднього, геополітичне середовище.

Врахування ж відчутної різниці якісно нового становища після того, як поринув у небуття Радянський Союз, як свідчить аналіз документів, в яких формулювалися зовнішньополітичні засади України, практично не відбулося. Так, проголошені в Декларації про державний суверенітет України у 1990 році три неядерні принципи: не приймати, не виробляти і не набувати ядерної зброї (читай – для інтересів московської метрополії), визначені ще до суверенного статусу України, принципів змін не зазнали. Мотиваційні чинники дистанціювання від союзного центру та імперської політики Кремля, визначені в Декларації про державний суверенітет, практично переносилися в Акт незалежності України, Заяву Верховної Ради 1991 року про без'ядерний статус держави та інші документи.

Тим самим Україна продемонструвала відсутність стратегічного бачення і належної політичної волі в опануванні реально існуючим становищем. Наші державотворці не піднялися до рівня вироблення власної геостратегії, стали заручником попередніх підходів та намірів меншовартісного гатунку. Власне, перебіг подій 1991 року є своєрідним лакмусовим папірцем, що засвідчив як набуття сили, чіткіших державотворчих обрисів політичними провідниками, так і показником слабкості їхніх організаційних та науково-аналітичних зусиль. Тогочасний український істеблшмент, за невеликим винятком, був пасивним спостерігачем, а не локомотивом творення. Тут, певно, давалися взнаки і конформізм, і історично-традиційне залякування націоналізмом.

Звичайно, для цього були, як прийнято говорити, об'єктивні і суб'єктивні причини: легко здобута незалежність, відсутність геополітичних доктрин та історичних традицій, багатовікова московська підлеглість, швидкоплинні турбуленції на континенті. Усе це вельми вплинуло на добровільну відмову від ядерного статусу, формування недбалого ставлення до ВПК і наступний його занепад, фінансову та енергетичну залежність від зовнішніх джерел, економічну розруху, ослаблення комунікативного

каркасу країни і втрату нею значної частини попередніх потужних транзитних функцій.

Звільнившись від ядерних арсеналів на не найкращих умовах, зволікаючи з економічними перетвореннями та з обранням зовнішньополітичної стратегії, Україна сама себе пересунула з потенційно першого ряду до країн другого ешелону. Сильна козирна карта — воєнна сила (а у світі завжди це була і ще довго залишатиметься головною) враз знецінилася під впливом чорнобильського синдрому та романтизму письменників-політиків.

Аж ніяк не поділяючи ідей войовничих яструбів, автор лише ще раз вказує на неспроможність тогочасної політичної еліти та владного Олімпу на адекватність стратегічного бачення подальшого перебігу подій з позицій захисту власної молоді і в багатьох випадках незахищеної країни. Адже в інших державах, щоправда, розвиненіших, набуття незалежного статусу ставало аргументом на користь взяття значно більшої відповідальності за зміцнення стабільності та безпеки у власних кордонах та за їх межами, на континенті. Саме так було свого часу у повоєнній Франції, а в останнє десятиліття ХХ століття — об'єднаній Німеччині. Заявивши на весь світ про відмову від ядерної зброї, Києву з великими потугами доводилося вмовляти держави «ядерного клубу» дати гарантії безпеки, принизливо виторговувати у Росії кошти за вивезені ракети ближнього та дальнього радіусу дії. Трохи пізніше США безпардонно вказували Україні на «недоцільність, за баченням заокеанського партнера» брати участь у виконанні договірних зобов'язань з Іраном щодо реалізації Бушерського проекту з будівництва АЕС. Наша держава у зв'язку з цим не лише втратила мільярдні надходження. Всі зайвий раз переконалися в уразливості вітчизняного становища.

Промовистим доказом ослаблених позицій України, мінімізації геополітичного впливу на перебіг подій стали ініціативи Президента та зовнішньополітичного відомства держави на самому початку брутального воєнного втручання НАТО на боці однієї із сторін внутрішнього конфлікту в Союзній Республіці Югославії в 1999 році. Україна тоді енергійно виступила з ініціативою щодо найскорішого припинення кровопролиття. Однак усе це залишилося в тіні ефективних заходів Росії, а наполегливість нашого Міністерства закордонних справ та дипло-

матичних представництв призвела до окремих заяв та зустрічей з керівниками не першої величини відповідних держав. Тут, як і в багатьох інших випадках, доречна відома сентенція — хотіли як найкраще, а сталося, як завжди.

Не витримують серйозної критики й справи з Чорнобильською АЕС. Закриваючи станцію 15 грудня 2000 року — у період економічної та енергетичної кризи, — наша держава опікувалася виключно «дотриманням взятих перед світовою спільнотою зобов'язань» та зміцненням удаваного міжнародного авторитету. Це в той час, коли стихія призвела до обезструмлення понад п'яти тисяч населених пунктів й завдала людям шкоди, відповідної до катастрофи. Тобто навіть природа, здавалося б, спонукувала політиків до більш виважених підходів, врахування не лише зовнішніх, а й внутрішніх чинників. Але їхні дії були протилежними.

Звертаючись до подібної практики інших країн, відзначимо, що навіть благополучна Німеччина визначила термін виведення з експлуатації своїх атомних електростанцій у 35 років! А до прийняття відповідного закону це питання дискутувалося там кілька років.

Важливою складовою геополітичного сходження України як суб'єкта міжнародних відносин постала необхідність використання, власне, політико-географічного розташування держави, врахування як сухопутних, морських та інших природних кордонів і соціокультурних зв'язків із сусідніми державами, так і складових інформаційно-комунікативного простору, мережі наземних, водних, морських та повітряних транспортних сполучень.

Територія України в сучасних кордонах склалася внаслідок тривалого й часто суперечливого розвитку на межі Заходу і Сходу, під тиском різних геополітичних та соціокультурних впливів: від візантійського і західноєвропейського до тюркського та російського. Європейські традиції за часів Київської Русі, католицизм у Західній Україні, вплив Османської імперії на південних землях, а також православної Росії на Слобожанщині — ось далеко не повний перелік чинників, що століттями відбивалися на історичній долі нашого народу.

Варто також узяти до уваги, що протягом 150 років 20 відсотків української нації мешкало в Австро-Угорській імперії, що після Першої світової війни населення відторгнених західно-

українських земель становило близько 7 млн осіб, які мешкали під владою Польщі, Чехословаччини та Румунії. Парадоксами нашого історичного розвитку було й те, що за Велику Україну виступала свого часу гітлерівська Німеччина, а об'єднання більшості історичних українських земель сталося завдяки сталінській політиці радянського владарювання Москви.

Рубіжність становища України, його справді уразливі та потенційно сильні сторони державотворцями нової історичної доби були далеко не повно зважені, оцінені та використані. Так, закарпатські, буковинські, південнобессарабські землі та півострів Крим, що здебільшого були частиною геополітичного простору СРСР, а в складі України знаходяться не так давно, з набуттям останньою незалежного статусу стали найбільш депресивними територіями. Ці регіони спіткала доля своєрідної гео економічної окремішності, що не вельми сприяло інтегруванню до загальноукраїнської спільноти. Певна політизація тих чи інших проблем тут, як свідчить вітчизняний та зарубіжний досвід, спроможна детонувати відцентрові сили.

Водночас довгочасність історичних взаємовпливів українського і російського народів, спільні кордони з більшістю наших сусідів, розгалужені транспортні наземні та водні шляхи сполучень, особливо в перші роки незалежності України, не стали спонуками до розвитку тісної співпраці на нових засадах.

У теоретичному плані українську геостратегію у визначеннях класичної геополітики визначають дві головні доктрини: євразійська та євроатлантична, а також відносно нова третя — чорноморська. Своєрідність геополітичного становища України полягає в її належності до, так би мовити, двох континентів — Європи та Азії. Причому в кожному з них вона займає своєрідне положення, знаходиться не лише на межі окремих геополітичних об'єднань чи формувань (в минулому і певною мірою нині), а й на межі духовно-світоглядних культур. Що стосується третього — чорноморського виміру, то тут слід брати до уваги вагомі для України чинники, такі як Кримський півострів, а також сусідство з Туреччиною — спадкоємицею Османської імперії, а нині досить сильною проєвропейською державою, де сповідують іншу релігію — іслам.

У минулому Україна зазнавала то більшого, то меншого впливу багатьох своїх безпосередніх і трохи віддалених сусідів. Рубіжність розташування її далеко не завжди оберталася пере-

вагами. Досить часто сильніші сусідні держави воліли розчленувати землі України і підпорядкувати собі наш народ політично. Все це мали б враховувати наші державотворці новітньої історичної доби, розробляючи оптимальні засади зовнішньополітичного курсу.

Однак у перші ж роки незалежності ми бачимо далеко не раціональні підходи до внутрішньої та зовнішньої політики. Так, час від часу, на хвилі так би мовити національного романтизму, а то й суттєвих зовнішньополітичних збочень, на владному Олімпі нашої молодогої держави намагаються рішуче дистанціюватися від сучасної Росії, а також нехтувати не тільки соціокультурними, а й потужними економічними зв'язками. Можновладці подекуди ігнорують очевидні факти, до яких належать, скажімо, залежність від російських енергоносіїв. Доволі часто нехтувалися багатовікові соціально-економічні зв'язки з північно-східним сусідом. Натомість гучно протиставлялася ідея «швидкого входження в Європу».

Лише з плином часу політичне керівництво усвідомило, здавалося б, очевидні речі: зовнішньополітичні засади мають спиратися на реальні, а не віртуальні підвалини. Економіка, а не щось інше, значною мірою має визначати спрямованість зовнішньої політики. Торговельно-економічні відносини — це основа і життєдайний фактор зовнішньої політики кожної країни. Практика багатовекторного зовнішньополітичного курсу, між іншим, однозначно довела — питання «європейськості», належності держави до того чи іншого геополітичного виміру вирішується відповідною внутрішньою політикою, значною мірою визначається соціально-економічним станом суспільства, його ціннісними орієнтаціями, а не зовнішньополітичною риторикою, заклинаннями щодо обраного курсу.

В останній час Україна все більше асоціюється в світі не лише з Чорнобилем та труднощами економічних перетворень, а й з нечуваною корупцією, де чимало державних діячів готові розпродати не лише ресурси, а й усе, на що є попит на світових ринках. Не проведення реформ, а їх імітація, не сповідування демократичних засад, а дотримання спотворених підходів, корисливий суб'єктивізм часто-густо властиві поведінці наших можновладців. Яка з країн молодогої демократії має в «своєму активі» экс-прем'єра, який перебуває у заокеанській в'язниці, народного депутата, звинуваченого німецьким правосуддям у роз-

краданні коштів, призначених для колишніх невільників гітлеризму?

Водночас, за переписом населення та статистичними даними, демографічна ситуація у нас загрозливо погіршується. До країн Заходу виїхали понад п'ять тисяч українських науковців, ще більше інженерно-технічних працівників, сотні кращих програмістів та людей творчих професій. Загалом же демографічні втрати за 15 років незалежності склали 7 млн громадян. І це в мирний час, без воєнних чи національних конфліктів. За даними Інституту економіки НАН України, в першій чверті XXI століття населення України скоротиться до 42–35 млн чоловік. За чисельністю пенсіонерів та народжуваності з розрахунку на 1000 жителів наша країна посяде за цей час відповідно перше та останнє місця на пострадянському просторі, а по тривалості життя — 120-те місце в світі. Скорочення людських та трудових ресурсів негативно відіб'ється на розвиткові вітчизняної економіки.

Аналізуючи складові геополітичного та геостратегічного утвердження України, варто особливо наголосити на значній недооцінці проблем забезпечення теплоенергетичними ресурсами (ТЕР). Як відомо, вже не одне десятиліття боротьба за володіння енергоресурсами, право їх транспортування та вплив на ринок енергоносіїв стала для держав потужною складовою реалізації їхніх інтересів, базою політичних та економічних союзів і навіть джерелом міжнародних конфліктів.

Україна належить до енергодефіцитних країн, оскільки за рахунок своїх джерел ТЕР задовольняє власні потреби менше ніж на половину. Власний видобуток у нас покриває 10–12 відсотків потреб у нафті, 20–25 — у природному газі. І від того, як буде розвиватися світова геополітична та гео економічна ситуація в цій площині, значною мірою залежатимуть умови функціонування економіки та теплоенергетичного комплексу.

В умовах майже цілковитої залежності від поставок енергоносіїв з Російської Федерації заходи з диверсифікації джерел їх надходження (передусім, природного газу та нафти) мають розглядатися як ключовий елемент забезпечення національної безпеки держави і створення умов для стійкого розвитку ТЕК. Це вимагає невідкладного розроблення й реалізації концепції довгострокового енергетичного забезпечення України, наріжним ка-

менем чого має стати політика диверсифікації та власних геологічних досліджень.

Україна – великий в Європі споживач російського газу. Вона посідає за обсягами споживання природного газу шосте місце у світі, а за імпортом – третє – після США та Німеччини. Якщо вся Європа потребує 110–120 млрд кубометрів російського газу, то ми спалюємо – 55–60 млрд кубометрів. Причина цього проста – вітчизняна промисловість занадто енергомістка. Таке становище владним імперативом диктує якнайшвидше упровадження ефективних енергозберігаючих технологій.

Поряд з цим не слід забувати, що наша держава має могутню газотранспортну систему (ГТС) і донині є провідною транзитною країною Європи. ГТС України здійснює близько 90 відсотків експорту російського газу. Будучи своєрідним «газовим мостом» поміж потужними газодобувними регіонами РФ і країнами Заходу, вона займає виняткове геостратегічне положення. За обсягами транзиту газу у країни Центральної Європи ми перші у світі! У нас розміщуються найбільші в Європі підземні газосховища (35 млрд кубометрів). Подальше формування мережі продуктопроводів обумовлено збереженням транзитних функцій української комунікаційної системи між Росією та країнами Західної Європи, а також створенням альтернативних варіантів забезпечення вітчизняних потреб в енергоносіях.

Зазначу, що для РФ експорт газу є важливою складовою державної політики. Для України контроль над транзитом газу, власне, є одним із найвигідніших форм бізнесу на державних ресурсах. Він дає досить відчутні як політичні, так і матеріальні дивіденди. Саме тому прийняття державних рішень, зокрема у цій сфері, мусить здійснюватися з урахуванням їх відповідності національним інтересам, тобто потребам чи вигодам та на основі міжнародного права.

Виходячи зі сказаного, підкреслюю, що очевидним в геополітичному плані для України постає збереження двох гео-економічних ліній: Захід–Схід та Північ–Південь. У цьому зв'язку не слід також забувати про наші транспортні можливості, зокрема їх річкові та морські складові. Адже морські порти найбільш відкриті до зовнішнього світу, вони виконують інтегруючу функцію для всієї транспортної мережі держави.

Однак якщо мережа магістральних продуктопроводів в основному ще збережена, то комунікаційні можливості Причорномор'я

значною мірою втрачені. Дрейф України у бік світової периферії та відсутність перспективних вантажовідносин і грузопотоків свідчать про обмеженість можливостей у формуванні належного гео економічного середовища. Основні вантажі із Закавказзя проходять у Європу через Новоросійськ, Констанцу та Бургас, де створено реальний преференційний режим. Україна ж за роки незалежності втратила функції головного комунікаційного вузла у Чорномор'ї та Південно-Східній Європі, поступившись місцем сусідній Румунії.

Після падіння «залізної» завіси значно змінилися зовнішні та внутрішні чинники, котрі впливають на морську політику держави. В геополітичному розумінні морські рубежі України є одним із незаперечних її стратегічних ресурсів. Морська держава завжди має переваги при міжнародному поділі праці. Однак у концепціях нашого державного будівництва чомусь усе в основному зосереджується на геополітичній вісі Захід—Схід. Домінантними є підходи стосовно заперечення необхідності збереження «морської спадщини» від колишнього Радянського Союзу. Зниження рівня державного керівництва морськими галузями призвело до вкрай негативних наслідків.

Відомо, що Україні від СРСР дісталась третина його морського господарства, включаючи морські порти, торговий та риболовецький флоти, кораблебудування й курортно-рекреаційне господарство. Це головне багатство Причорномор'я, становище якого на перетині євразійських шляхів із століття в століття визначало спеціалізацію регіону в міжнародному розподілі праці. Тут були створені одні з найбільших у Східній Європі та Чорномор'ї портово-промислові комплекси. Вони забезпечували значну частину зовнішньої торгівлі спочатку Російської імперії, а потім і Радянського Союзу. Однак не по-господарськи розпорядилися цим багатством.

Морське господарство, яке раніше давало мільярдні доходи, у наші часи стало збитковим. Над ним ніби пронісся спустошливий ураган. Доля нашого торгового флоту стала предметом гострої політичної боротьби, наслідком якої стала фактично загибель Чорноморського пароплавства — однієї із найбільших світових судноплавних компаній. Нині вітчизняним торговим флотом перевозиться вантажів майже втричі менше, ніж тридцять років тому! Фактично втрачені всі міжнародні судноплавні лінії, а у вантажоперевезеннях домінують іноземні фрахту-

вальники. Повністю зупинені перевезення транспортним пасажирським флотом, який витіснено і з міжнародних круїзних ліній. Митні та прикордонні бар'єри, збільшення портових зборів та постійне підвищення залізничних тарифів зменшують привабливість України для транзитних вантажоперевезень.

В умовах відкритої економіки наше чорноморське господарство виявилось неконкурентоспроможним. Туреччина, після двохсотлітньої перерви, знову лідирує у чорноморській торгівлі, а курорти Одеси та Криму — ці, свого часу, справжні перлини Причорномор'я, чи не остаточно втратили свою оздоровчу першість у Середземномор'ї.

Найбільша в Азовсько-Чорноморському басейні українська економічна зона включає північно-західний чорноморський шельф та західну частину Азовського моря. Тут зосереджена третина виявлених у нашій країні запасів нафти та газу. Саме тому на часі повномасштабне освоєння енергетичних ресурсів шельфу у найближчому майбутньому із залученням потужного міжнародного фінансування за участі щонайменше Румунії й Російської Федерації. Україна має ширше брати участь й у розробках російських родовищ та переробці каспійської нафти.

Окремо слід зазначити на нехтування можливостей і Азовського моря, його портових міст. Варто нагадати, що, скажімо, ще до Першої світової війни у місті Бердянську діяли 14 представництв іноземних держав. Зрозумілою була їх відсутність за часів Радянського Союзу. Однак і через п'ятнадцять років незалежного розвитку України тут нічого в цьому плані не змінилося. Такому ставленню, нехтуванню реальними можливостями немає ніякого виправдання.

Прикро, що Причорномор'я не стало більш привабливою для іноземних інвесторів зоною, а перетворилося у регіон підвищеного ризику. Особливо це стосується Криму, Придунав'я. Відсутність сучасної інфраструктури, зокрема швидкісних комунікацій, дефіцит якісного водопостачання та інші проблеми відкинули регіон на світову периферію. Україна практично втратила геополітичні та гео економічні виміри позицій, які реально існували в Причорномор'ї та Придунайській зоні.

Сумний досвід минулих років, його аналіз з огляду утвердження України як суб'єкта геополітики промовисто доводить необхідність розробки та здійснення ефективної державної стра-

тегії, адекватної відповіді на дилеми часу. Наше геополітичне сходження залежало й залежить від цілеспрямованості, послідовності та єдності дій влади, можливостей консолідації людських та природних ресурсів і спрямування їх на піднесення соціально-економічного розвитку.

Слід зазначити, що комунікативний простір нашої держави ще ніколи не планувався і не розроблявся у контексті геополітики. Це обернулося певними ускладненнями. У багатовимірному просторі політичні, правові, інформаційні, соціокультурні, фінансово-економічні, транспортні та інші комунікації, як правило, стратифікуються. Вони можуть спонукати до розвитку своєї внутрішньої енергетики, набувати притягальних якостей як у центрі, так і на периферії. Проте комунікаційна природа багатовимірного простору держави двозначна. Внаслідок змін у перехідному суспільстві можуть утворюватися території як доцентрових, так і відцентрових, а то й руйнівних сил. Геополітична та соціокультурна рубіжність України потенційно є стратегічним ресурсом зміцнення державності і світогосподарської інтеграції. Проте рубіжність — не буквально віддзеркалення ресурсного розвитку. Енергетика складових рубіжних територій постає як ймовірне об'єднання соціальних та економічних сил. Звичайно, потенційно цим ресурсом володіє кожна така держава. Але скористатися ним вдається лише там, де політична воля спроможна виявити та налаштувати зростання досить різних компонентів, характерних для даної місцевості.

Стійкий динамічний розвиток держави залежить не лише від її природних багатств, корисних копалин. Можна мати великі природно-енергетичні запаси, але залишатися бідним і — навпаки. Загальновідомі приклади, коли обділена природними ресурсами країна досягає значного зростання добробуту своїх громадян. Джерело успіху — у раціональному співвідношенні людських зусиль з організаційними та ресурсними складовими.

У теперішніх межах України переплелися кордони трьох геополітичних та соціокультурних просторів: європейського, євразійського та середземноморського (чорноморського). Отож для неї як рубіжної країни досить актуальною постає проблема самоідентифікації суспільства на етнонаціональному, конфесійному та інших рівнях.

Стабільний розвиток та зростання народного добробуту рубіжних держав значною мірою залежать від їх відкритості

для світу, жвавій участі у міжнародному поділі праці і сприятливого для торгівлі та підприємництва правового поля. Приклади розвитку таких країн свідчать про доцільність розміщення на їхніх теренах численних міжнародних організацій, економічних та фінансових інституцій.

Соціокультурна рубіжність України – стратегічний ресурс становлення та зміцнення державності та консолідації нації, соціально-економічного розвитку всіх її народів, прискорення обігу капіталів та зростання іноземних інвестицій. Ігнорування такого становища, звуження комунікативних потоків спроможні підштовхнути до посилення центробіжних сил, їх політизації. Пріоритети державної стратегії розвитку країни мають виходити саме з геополітичної концепції нашого рубіжного становища. З урахуванням соціокультурних та геоekonomічних кордонів слід виділяти три рівні викликів та формування геополітичного бачення відповідей України. По-перше, геополітичний простір нашої держави в сучасному світі знаходиться на межі цивілізацій та у слов'янському світі. Отже Києву, як-то кажуть, сам Бог велів самовизначитися як великий східнослов'янський центр, проводити належну різницю всіх «за» і «проти» від становища Москви – цього велетенського євразійського центра.

По-друге, врахування всього спектра особливостей, відмінностей та спільностей між західними, східними та південними областями держави, максимально повне врахування цього є неодмінною умовою подальшого успішного розвитку. Кількасотлітні зв'язки західних областей з культурою та традиціями Європи, біполярне становище жителів східних областей, які відчують себе українцями по крові і одночасно шанують російську культуру, а також найбільш інтернаціональні риси населення південних областей – все це є складовими життя культурно-маргінальних громад. Таке становище має не лише уразливі сторони, а й потенційні сильні чинники. Скажімо, російсько-українське культурне середовище з його розмитими гранями національної приналежності може стати неоцінним багатством як України, так і Росії. Для унаочнення можна назвати такі постаті, як Тарас Шевченко, Микола Гоголь, Олександр Довженко та ін. Тому силове звуження використання, а то й обмеження російської мови є не найкращий шлях піднесення української, більше того – це може призвести й до суттєвих втрат власне української культури. Тут потрібен виважений підхід.

По-третє, геополітична рубіжність нашої держави обумовлює різноспрямованість її зовнішньої політики, спонукає до значно виваженіших підходів у міжнародному житті. Хоча, правда, це властиво більшою чи меншою мірою для всіх сучасних країн.

Такий спектр чинників імперативно вимагає чіткого визначення відповідних пріоритетів. Проте розрахунок переваг і недоліків кожного рішення може ускладнюватися ситуативними умовами. Відповідно до просторово-економічних складових нашої держави головним постає орієнтаційний пріоритет як визначальна домінанта подальшого поступу. З-поміж них визначаються три можливі варіанти. Перший становить самостійництво. Згідно з цим підходом, Україні доцільно зазнавати якомога меншого впливу як із Заходу, так і зі Сходу. У системі геополітичного та воєнно-політичного виміру така поведінка ґрунтувалася б на постійному нейтралітеті та позаблоковості.

Іншим варіантом орієнтаційних устремлінь можуть бути суто прозахідні уподобання. Прихильники цієї точки зору спираються на ті часи, коли українські землі були органічною складовою європейського простору (тобто Заходу). Ставши на шлях західної орієнтації, Україна приведе свої перспективи у відповідність до історичної традиції й об'єктивної логіки.

І, нарешті, третій орієнтаційний напрям обстоюють прихильники більш тісного блокування з Росією, тобто зі Сходом. Найголовніші аргументи цього підходу – століття сусідського і спільного життя України й Росії; явні спорідненості в соціально-економічному розвитку тощо. Логічний наслідок цієї тактики – ймовірна конфедеративна єдність з Росією у політичному та господарсько-культурному сенсі.

Таким чином, з'ясування головної геополітичної перспективи для України не можна назвати справою простою. Суттєвою засадничою складовою зовнішньої політики нашої держави є також задекларований статус «нейтральної країни». Він має чимало вад, але, поза всяким сумнівом, відіграв свою роль у становленні статусу України як незалежної держави. Наголосимо при цьому – незалежної від Росії. Орієнтація на позаблоковість та нейтралітет відіграла досить важливу роль, давши нам певні політичні дивіденди.

Іншим вагомим чинником на користь нейтральності та позаблоковості було прагнення керівництва України перших років незалежності запобігти розколу суспільства й забезпечити його-

го максимально можливу монолітність. Водночас проголошений Києвом «європейський вибір» спонукав державу й суспільство крок за кроком прямувати до європейського співтовариства, у бік світової демократії. Але не так все сталося, як бачилося й судилося...

Прискіпливий аналіз подій кількох останніх років в Україні і навколо неї свідчить про те, що ми скоріше дещо віддалилися від Європи, аніж наблизилися до неї. Хоча потенційно можливості були вельми сприятливі. З огляду на суспільне піднесення, нові виміри, які привнесла так звана помаранчева революція та резонанс її у країнах Євросоюзу, євроінтеграційні прагнення України мали дедалі більше реальних перспектив. Проте цей кредит довіри й окреслення нових якостей держави і суспільства не були зміцнені й досить швидко набули фатаморганівських ознак. Це сталося через наступні причини. По-перше, Україна не пішла шляхом поглиблення демократичних реформ; по-друге, єдність помаранчевих сил в боротьбі за владу не була доповнена єдністю творення й настав розбрат у її рядах; по-третє, неадекватність зовнішньополітичної діяльності додала країні більше проблем, аніж переваг.

Іншими словами, Україна й на цьому етапі не змогла впоратися з дилемами історичної доби як у внутрішній, так і в зовнішній політиці, вона переоцінила свої сили й можливості. Помилки й розбрат помаранчевих сил, зміна внутріполітичних правил гри, а також прагнення України взяти невластиву для себе роль локомотива демократизації на пострадянських теренах — це складові одного ланцюга, який зашморгнув нові потенційні геополітичні можливості. Реприватизаційні кавалерійські атаки і погроза ними, несанкціоновані відбори експортного газу, спроби економічно вельми залежного від Росії Києва протиставити себе лінії Москви відчутно нівелювали попередні досягнення. А визнання вини у перебоях з постачанням російського газу до країн Європи, як і порізний підхід щодо формування ціни на імпортований з РФ газ та вартості його експорту через українську територію, враз обезцінив геостратегічний козир України — наявну мережу продуктопроводів.

Водночас Росія зуміла перебіг подій навколо газової українсько-російської кризи використати для посилення своїх позицій. По-перше, лідери провідних європейських країн виявили більшу заангажованість на Москву. По-друге, ненадійність

Києва як партнера по експорту газу з РФ активізувала діяльність щодо формування альтернативних продуктопроводів для експорту російських енергоресурсів. Водночас формування газотранспортного консорціуму України, Росії та Німеччини вже кілька років не виправдано зволікається.

Зовнішньополітична практика України останніх років, зокрема одновимірна ставка на США, призвела до уразливого становища підлаштування Києва до стратегічних інтересів Вашингтона. Як і у випадку з Бушерським проектом, Україна й на цьому етапі зазнала більше шкоди, аніж отримала дивідендів. Прагнення йти у фарватері інтересів США стосовно «тліючих» конфліктів на теренах СНД (Придністровського, на Кавказі) змушувала все більше приймати позицію однієї сторони і це межувало з утягуванням її у ці конфлікти. А такий перебіг подій для країни вкрай небезпечний.

Досвід минулих років переконливо показує, наскільки чутливі наші люди щодо зовнішньополітичних устремлінь владних структур. Це стосується й прагнень щодо входження до НАТО. Порівнюючи роль і значення зовнішньої політики в Україні та інших державах, слід бачити суттєві відмінності. Для більшості інших країн зовнішня політика є джерелом консолідації суспільства, його еліти та різних політичних сил. Це легко простежується як на прикладі повоєнної, а потім об'єднаної Німеччини, так і на прикладі східноєвропейських країн молодого демократії та й нинішньої Росії. Для цих держав зовнішньополітичний курс урядів сприймається більшістю громадян як імператив, а не дилема вибору.

В Україні зовнішньополітичні устремління, особливо вступ до Північноатлантичного альянсу, викликали боротьбу і протистояння політичних сил різних уподобань. Аргументи щодо зміцнення можливостей інтеграції до ЄС після набуття Україною членства у НАТО звучать не вельми переконливо. Варто брати до уваги, що рубіжність геополітичного становища України має спонукати владу до більш виважених оцінок та зовнішньополітичних прагнень, а також врахування багатьох соціокультурних складових суспільства, тих представників, які підтримали суверенітет та «самостійницьке» сходження держави.

Прикро, але факт, що за роки незалежності в Україні склалися два протилежні підходи стосовно прагнень — прихильники прозахідного та просхідного курсу. Тобто одні вбачають не-

обхідність тримати тверду орієнтацію лише на США і НАТО, а інші — на Росію і СНД. Водночас нам конче необхідний свідомий проукраїнський виважений курс. Саме сповідування власних національних інтересів — це і є той серйозний виклик геополітики, позитивна відповідь на який має принести успіх геополітичному сходженню України.

Логічним кроком для сучасної геополітичної стратегії України вбачається перегляд статусу нейтральної держави на користь західноєвропейського напрямку інтеграції. Про це автору доводилося писати раніше й не раз. Такого підходу дотримуються й інші науковці та експерти. Нейтралітет, хоч як це парадоксально, позбавляє нашу державу вибору надійних союзників, може призвести до її воєнно-політичної ізоляції. Нейтралістський курс також об'єктивно знижує її міжнародний авторитет як великої європейської держави.

Вже заявлена проєвропейськість України має бути доведена утвердженням демократичних засад, європейських цінностей, консолідацією політичної еліти й суспільства та його стійким економічним розвитком. І це мають досить твердо усвідомити всі провідні політичні сили країни. Без цього нам не допоможуть жодні програми чи палкі компліменти політичних сторін. У випадку, коли нейтралітет еволюціонує на Схід, у бік Росії — це автоматично зробить помилкою всі роки української незалежності. За таких умов доведеться визнати, що всі зусилля протягом становлення державності були витрачені на стратегічний і геополітичний регрес. Обравши виключно східну орієнтацію, Україна разом з тим свідомо обере відставання від провідних у соціально-економічному плані держав.

П'ятнадцятирічний шлях існування нашої держави як самостійного суб'єкта міжнародних відносин засвідчує наступне. Так, Україна дійсно не спокусилася короною ядерної держави і по-своєму це виправдовує. Але її прагнення сформувавши «нейтральну і справедливу» зовнішню політику не витримали зіткнень з реаліями міжнародних відносин, які полягали у жорсткій боротьбі кожної країни за свої інтереси. Провідні держави світу намагалися досягти виграшу у регіональних та глобальних противників усіма доступними їм засобами. У тому числі й нехтуванням інтересами економічно слабких країн. Саме тому нам тепер життєво важливо відкинути попередні ілюзії й стати врівень з іншими «гравцями» міжнародного співтова-

риства. У протилежному випадку Київ ризикує стати ізгоєм, скоріше об'єктом, а не суб'єктом глобальної політики. Геополітичне положення України не дозволяє їй бути тривалий час нейтральною.

Нині варто взяти до уваги також, що геополітичний простір на європейському континенті та й у світі в цілому докорінно змінив свою конфігурацію. Іншими стали не лише його ландшафт, а й складові стратегічного впливу на політичні та економічні інтереси провідних держав-акторів.

Однак лідери України сприйняли крах двополюсного світу неоднозначно. Не варто одномірно покладатися в усьому лише на Сполучені Штати чи Росію. Слід брати до уваги зростаючу роль Європейського Союзу та інших держав і регіонів. Євросоюз — притягальний соціально-економічний простір для сусідніх країн. ЄС динамічно ввібрав постсоціалістичні країни та країни Балтії до об'єднаної Європи. З прийняттям керівництвом Євросоюзу рішення щодо вироблення єдиної зовнішньої політики та політики в галузі безпеки його нову якість добре видно як прихильникам, так і супротивникам.

Саме тому Україна повинна не лише спостерігати за дискусіями з приводу майбутнього ЄС та європейських збройних сил, а й поводитися як зацікавлена сторона. Адже підхід, який сповідують у ЄС (Європа мусить вирішувати свої проблеми сама), для Києва досить сприйнятливий. Підтримуючи таку філософію, ми зможемо скористатися шансом і підключитися до загальноєвропейських інтеграційних процесів через створення єдиної системи безпеки та миротворчої діяльності. Така політика може зацікавити Брюссель, а Україна зможе з користю для себе та континенту використати своє геополітичне становище. Окрім цього, формування та розвиток цивілізованих, прагматичних і добросусідських відносин між Україною й РФ, як двох найбільших держав пострадянського простору, — це теж складова, що лягає у площину стратегій не лише наших країн, наших сусідів, а й інших силових полюсів — США та Євросоюзу.

Державна ж політика України щодо нових напрямів діяльності ЄС залишається ще недостатньо визначеною. Стратегія входження до євроатлантичного простору проводиться не завжди послідовно, без належного врахування особливостей і позицій Євросоюзу, НАТО, США. Тим часом взяття до уваги нових

якостей цих інституцій може стати запорукою успішного геополітичного утвердження нашої держави.

Далі. Немає сенсу пов'язувати свою долю з тими країнами, які не мають самостійної геостратегії або ж мають відчутно малий ступінь самостійності. Адже трохи віддалені сусіди України в Європі — Німеччина, Франція та Велика Британія, а в Азії — Китай і Японія мають більший ступінь самостійності у визначенні та проведенні геостратегії, ніж, скажімо, Польща, Туреччина та інші сусіди України.

Отже, вихідним для Києва, державного й політичного керівництва має стати усвідомлення, що майбутнє залишається за тим способом життя, який доводить кращу суспільну організацію, забезпечує стійкий розвиток економіки й науки, а також права людини і сприяє її самоутвердженню. Слід визначитися на світовому та європейському рівнях: на світовому рівні в умовах багатополюсного світу. Також не треба забувати, що Євросоюз — це спільнота з кількома регіональними соціально-економічними центрами: ФРН, Велика Британія, Франція та ін.

Варто наголосити, що надто важливо відновити той рівень політичних відносин України з Німеччиною, який відрізняв їх ще кілька років тому. Доповненням політичних консультацій може бути реалізація Меморандуму про співпрацю у сфері енергетики, підписаного Києвом і Євросоюзом 1 грудня 2005 року. Стратегічна важливість України для європейської енергобезпеки очевидна і це визнають провідні держави — споживачі енергоресурсів РФ, що транзитом йдуть через вітчизняну територію. Слід також мати на увазі, що головування ФРН у ЄС в першій половині 2007 року за необхідного дипломатичного забезпечення могло б надати солідний імпульс до розробки нового документа про співпрацю Києва з ЄС. Адже дія нинішніх угод закінчується наступного року. Підтримка ФРН, належний дипломатичний супровід могли б наблизити до бажаних Україні положень нових й більш дієвих для нас угод.

Виходячи з власних національних інтересів, а також враховуючи потреби Європи, слід разом з тим пам'ятати про сусідство з ресурсно могутньою, хоч політично й дещо ослабленою Росією. У площину практичних завдань потрапляє необхідність набуття Україною якостей досить вигідного і надійного в економічному відношенні партнера для країн Європейського Союзу. Також цього виміру слід набути й на світовому рівні. Нині

Україні варто виходити із багатополюсного світу та врахування хибних бачень попередніх років. В національних інтересах України формування країни як дедалі потужнішого й цікавішого для близьких сусідів й віддалених держав реального й надійного суб'єкта міжнародних відносин. Слід найактивніше використовувати ті переваги, які надає нам географічне розташування, наявна мережа продуктопроводів, комунікаційні ресурси. Варто вчитися будувати відносини на економічних вигодах, на обопільній користі. Константою має стати формування належного довгострокового, виваженого алгоритму відносин з Росією та іншими безпосередніми сусідами. Підозри та ворожість у двосторонніх відносинах мають стати надбанням минулого, історії. З урахуванням усіх чинників доцільно концентрувати увагу на поглибленні секторальної, селективної співпраці як з Європейським Союзом, так і з Росією.

Географічне становище усе ще залишається важливою складовою, якщо не сказати, відправним пунктом для визначення зовнішньополітичних пріоритетів держави, а розміри території та чисельність населення зберігають за собою значення як чинники сили. Однак з огляду на майбутнє, дедалі більшого значення набувають трохи інші, якісні характеристики. До них можна віднести промислово-технологічний та інтелектуальний потенціал країни, фінансову і ресурсну спроможність, економічну та воєнну силу тощо.

За таких умов Україні краще керуватися не лише емоціями та ідеологемами, а жорстким прагматизмом, виходячи із урахування бодай і неприємних реалій – з того, хто і що визначає в сучасній та й майбутній геополітичній, геоекономічній системі координат, здійснює відповідний вплив. Усе це має сенс задля того, аби Україні залишитися хоча б помітним суб'єктом цього перебігу подій, а не поповнити ряди аутсайдерів, ставши пасивним третьосортним об'єктом впливу.

Виходячи з наведеного аналізу та вірогідного перебігу майбутніх подій, для України конче необхідно виявляти більш виважену зовнішньополітичну активність, стверджувати національну волю у напрямі здійснення потужного впливу щодо соціально-економічного та демократичного зростання, раціонального використання всіх вигод власного геоекономічного становища. Вітчизняна політична еліта має докладати значних зусиль з тим, щоб об'єднатися довкола завдань творення, роз-

витку країни та успішно скористатися можливостями і стати врівень з іншими державами, бути активним учасником міжнародних відносин.

Література

- Декларація про державний суверенітет України. — К., 1990.
- Основні напрями зовнішньої політики України, схвалені Верховною Радою України 2 липня 1993 року // Політика і час. — 1993. — № 9.
- Конституція (Основний Закон) України. — К., 2006.
- Бжезинский З.* Выбор. Мирное господство или глобальное лидерство. — М., 2005.
- Гец В.* Трансформационные преобразования в Украине: переосмысливая пройденное и думая о будущем // Общество и экономика. — 2006. — № 3.
- «Гудбай» Європо?» Інтерв'ю з Є.П. Шаровим // Центр Європи. — 2006. — Жовтень.
- Інвестиції зовнішньополітичної діяльності у 2005 році. Статистичний бюлетень. — К., 2006.
- Інтерв'ю з Надзвичайним і повноважним Послом ФРН в Україні п. Р. Шеферсом // Інвестгазета. — К., 2006. — 10—16 жовтня. — № 40.
- Дергачев В.А.* Геополітика. — К., 2000.
- Кудряченко А.І., Рудич Ф.М., Храмов В.О.* Геополітика. — К., 2004.
- Кудряченко А.І.* Геополітичне сходження України // Президент. — 2002. — № 9.
- Посилення співпраці між Україною та ЄС щодо утвердження верховенства права в Україні. — К., 2006.
- Рудницький С.* Чому ми хочемо самостійності України? — Львів, 1994. — 427 с.
- Україна в сучасному геополітичному просторі: теоретичний і прикладний аспекти / За ред. Ф.М. Рудича. — К., 2002.
- Україна—Росія: пошук оптимальної моделі відносин: Матеріали міжнародної конференції. — К., 2004.